

УДК 37.013.42

Н. Л. Отрошенко, О. О. Черниш

**ДІЯЛЬНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА ЩОДО
ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ УЧНІВ У ЗАКЛАДАХ
ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ ПРИФРОНТОВОЇ ЗОНИ**

Складна суспільно-політична ситуація та продовження збройного конфлікту на території АТО негативно впливає на учнівську молодь Сходу України. Це ситуація, яка об'єктивно порушує життєдіяльність, звичні внутрішні зв'язки, ускладнює або унеможлиблює реалізацію внутрішніх стимулів (мотивів, прагнень, цінностей).

Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується як період трансформаційних процесів, спрямованих на пошуки власних шляхів розвитку та утвердження цінностей. У цих пошуках часто втрачаються свої, власне національні, українські цінності, іноді вони свідомо замінюються чужоземними, вкрай шкідливими орієнтирами. Це актуалізує, зокрема, потребу у підвищенні духовного рівня підростаючого покоління, формування у нього стійкої системи глибоких морально-духовних цінностей, оскільки саме вони складають основу мотиваційної сфери як особистості, так і суспільства у цілому.

Аналіз наукової літератури свідчить про наполегливі спроби визначити особливості щодо формування ціннісних орієнтацій учнів ЗОШ прифронтової зони, знайти нові, більш ефективні форми і методи роботи з молоддю на прифронтовій території.

Вплив військового конфлікту на сучасне суспільство досліджують у своїх працях І. Бандурка, О. Калашник, О. Швед. Розлади адаптації у постраждалих внаслідок військового конфлікту вивчають Л. Шестопалова, Г. Кукуруза, Т. Проскуріна. Вивченню змісту соціально-педагогічної роботи ЗОШ в умовах військового конфлікту присвятила наукові праці Л. Ковальчук.

Проблема ціннісних орієнтацій особистості розглядається у дослідженнях Б. Ананьєва, В. Астахова, І. Беха, І. Дубровіної, А. Маслоу, Ж. Омельченко, К. Роджерса, С. Рубінштейна, Д. Фельдштейна, В. Ядова. Учені підкреслюють важливість етапу навчання у загальноосвітній школі у становленні та духовному розвитку особистості, формуванні її ціннісних орієнтацій тощо.

У працях сучасних українських дослідників В. Андрущенко, В. Корженка, В. Кременя, М. Култаєвої, В. Лугового, В. Лутая, І. Радіонової висвітлюється проблема національно-патріотичного виховання з філософсько-антропологічними акцентами.

На окупованих і прифронтових територіях живуть громадяни України – такі ж, як і в інших районах та областях. Шарль де Голль після вигнання нацистів сказав: «Франції потрібні всі її діти». Це значимі

слова, тому завдання соціального педагога ми вбачаємо, зокрема, й у наданні правильних життєвих орієнтирів підростаючому поколінню, яке проживає у зоні конфлікту.

Однак, недостатнє висвітлення у соціально-педагогічній літературі аспектів діяльності соціального педагога щодо формування ціннісних орієнтацій учнів закладів середньої освіти прифронтової зони зумовило вибір теми нашої статті, *мета* якої розкриття основних напрямів роботи соціального педагога з молоддю на прифронтовій території.

З 2014 року в Луганській та Донецькій областях України триває збройний конфлікт, що призводить до значних психосоціальних навантажень на всіх учасників цих подій. У сучасних реаліях пропагандистської війни та військової агресії важливу роль набувають проблеми, що пов'язані з особистісними цінностями, які займають одне з провідних місць у дослідженні соціальної детермінації людської поведінки, її саморегуляції та прогнозуванні.

Проблема формування цінностей учнівської молоді Сходу України є однією з ключових, оскільки система ціннісних ставлень особистості детермінує поведінку людини протягом усього життєвого шляху, а отже безпосередньо визначає недалеке успішне чи неуспішне майбутнє регіону.

До значення поняття «цінність», а згодом і «ціннісні орієнтації» вчені вдавалися ще в ХХ ст. Соціологи розглядали його як соціальну настанову, що регулює поведінку індивіда.

Ціннісні орієнтації, за В. Ядовим, становлять собою інтегративні, вільно та відповідально обрані особистістю установки, що є ширшими і більш включеними, ніж будь-які фіксовані або ж навіть базові соціальні установки, орієнтири й ідеали. Ціннісні орієнтації, на відміну від фіксованих установок, виробляються не в кожного індивіда, а лише у такого, який дійшов до необхідного ступеню розвитку. Перехід від нижчих установок до вищих (ціннісних орієнтацій) відбувається шляхом поступового їх закріплення у відповідних ситуаціях, що відповідають тому чи іншому рівню потреб [1, с. 93].

До обговорення ціннісних понять долучилися дослідники з таких наукових галузей, як філософії, психології, педагогіки, політології, соціальної психології. Так, І. Бех, М. Головатий, Г. Дубчак, В. Козаков, М. Рокич, П. Таланчук, Я. Щепанський розглядають цінності як ідеї, норми, процеси, відносини матеріального і духовного порядку, які усвідомлюються як основа для сенсу та мети життя. Ціннісні орієнтації – як соціально-психологічний феномен, що характеризує спрямованість і зміст активності особи, визначає загальний підхід людини до світу, до себе, надаючи сенс і напрям особистим позиціям, поведінці, вчинкам.

Згідно з класифікацією Е. Носенко цінності поділяють на: 1) абсолютні – здоров'я, любов, дружба, правда, справедливість, гідність, свобода, чесність; 2) національні – патріотизм, національна гідність, державотворчі прагнення, історична пам'ять, змагання до єдності;

3) громадянські – права і свободи, обов'язки, соціальна гармонія, повага закону; 4) сімейно-родинні – подружня вірність, турбота про дітей, стосунки у сім'ї, пам'ять предків; 5) особистісні – цілеспрямованість, толерантність, стійкість тощо [2].

Ми з упевненістю можемо віднести до «групи ризику» учнів ЗОШ прифронтової зони. Особливістю є те, що вони знаходяться під впливом об'єктивно небажаних чинників, які можуть спрацювати чи ні. Внаслідок цього соціально-педагогічна робота з ними потребує комплексного підходу з метою нівелювання несприятливих чинників і створення умов для оптимального їх розвитку.

Ситуацію, у якій опинилися школярі, розглядаємо як складну життєву ситуацію. Для них характерні низька соціальна активність, страх перед майбутнім, нереалістичність професійної орієнтації, недостатність комунікативних навичок для адекватних соціальних контактів. Переконані, що важливою складовою роботи з дітьми, які на собі відчули конфлікт та його наслідки, є їх соціально-педагогічна підтримка.

Будь-які військові дії завжди супроводжуються переміщеними особами – мирним населенням, яке намагається покинути зону бойових дій. Значна частина дітей-переселенців перебувають на території Луганської та Донецької областей, що контролюється Україною. Потенційно ми маємо частину людей, які за можливого повернення нестимуть на ту територію ідентичність та цінності, які будуть закріплені у їх свідомості за час війни. Саме тому, соціальний педагог (як організатор і координатор цього процесу) має зосередити свою увагу на формуванні цілісної особистості, здатної не лише адаптуватись до нового колективу, але й виступити у майбутньому провідником українських інтересів на Донбасі, одним із дієвих заходів майбутньої його реінтеграції [3].

Проведений теоретичний аналіз проблеми формування ціннісних орієнтацій учнів ЗОШ прифронтової зони дозволяє сформулювати початкову концепцію, що визначає наукові орієнтири в розробці технології соціально-педагогічної діяльності соціального педагога щодо формування ціннісних орієнтацій учнів прифронтової зони в умовах гібридної війни. Концептуальне положення визначає, що діяльність соціального педагога щодо формування ціннісних орієнтацій учнів загальноосвітньої школи прифронтової зони полягає в єдності організації соціального досвіду учнів і соціально-педагогічної підтримки його. Соціально-педагогічна діяльність має таку структуру: мета, завдання, зміст, технології, взаємозв'язок яких обумовлює характер її впливу на ефективність.

Соціально-педагогічний експеримент щодо формування ціннісних орієнтацій учнів прифронтової зони реалізовувався у Старобільській ЗОШ II-III ст. № 4. Зауважимо, що в межах роботи ми працювали з учнями 8-10 класів (126 осіб). У 2015-2016 н.р. нами було впроваджено в практику цієї школи форми і методи соціально-педагогічної підтримки підлітків, завдяки чому вдалося підвищити самооцінку учнів, їх

впевненість у власних силах та орієнтувати на саморозвиток. У 2016-2017 н. р. ми продовжили працювати й поставили завдання допомогти учням у процесі формування їх ціннісних орієнтацій.

Виявивши та проаналізувавши соціально-педагогічну проблему: учні ЗОШ Сходу України перебувають у прифронтовій зоні, зазнають впливу різноманітних інформаційно-пропагандистських атак, відвідують територію, тимчасово непідконтрольну Україні, – стверджуємо, що це призводить до зростання ризику формування у дітей хибних цінностей та поглядів. Ми впровадили у практику Старобільської ЗОШ № 4 II-III ст. розроблену нами соціально-педагогічну технологію формування ціннісних орієнтацій учнів прифронтової зони.

Соціально-педагогічний експеримент тривав один рік (з січня 2016 року по січень 2017 року). Він передбачав три взаємопов'язаних етапи, загальною метою яких стало соціально-педагогічна підтримка процесу формування ціннісних орієнтацій учнів прифронтової зони.

Перший етап передбачав формування та розвиток толерантної поведінки учнів. Ми організували роботу клубу «Шлях до порозуміння». Учасники: учні 8-10 класів Старобільської ЗОШ II-III ст. №4. На засіданнях клубу разом працювали та спілкувалися і місцеві школярі, і діти, які є вимушеними переселенцями. У діяльність клубу ми запровадили наступні форми та методи: тренінгові заняття («Назустріч толерантності», «Толерантність врятує світ»); психологічні практикуми («Це стосується кожного», «Коли різниця не важлива»); хвилини спілкування, які передбачають обговорення уявлень учнів про суспільство, ідентичність, унікальність та взаємопроникненість культур, дискримінацію, права людини тощо; діагностику комунікативної толерантності (за В. Бойко); написання творів-роздумів «Що для мене означає «примирення?»»; тематичну підсумкову дискотеку «Яке призначення людини? Бути нею!».

У результаті активної участі у тренінгових заняттях та психологічних практикумах учні зрозуміли, що для того, аби бути толерантним, слід переглянути власні життєві принципи. Тільки та людина є толерантною, яка може уявляти себе на місці інших людей, відчувати те, що відчують вони.

За допомогою хвилин спілкування разом ми дійшли висновку, що толерантність – це те, що робить можливим досягнення миру та приводить від культури війни до культури миру. Інший, незрозумілий, новий – це не значить поганий, неприйнятний або чужий. Важливе психологічне перетворення чужого на іншого, й не просто іншого, а саме тим і цікавого.

Червоною ниткою майже через усі твори-роздуми «Що для мене означає «примирення?»» пройшла думка, що світ неможливо утримати силою – його можна лише досягти розумінням.

Музичні композиції для тематичної дискотеки «Яке призначення людини? Бути нею!» підбирали так, щоб викликати лише позитивні

емоції, а в перервах між піснями дискжокей проголошував афоризми про успіх, щастя, гідність, емпатію, доброту.

Головною домінантою національно-патріотичного виховання молоді є формування у особистості ціннісного ставлення до навколишньої дійсності та самої себе, активної за формою та моральної за змістом життєвої позиції. Тому другий етап експерименту спрямовано на патріотичне виховання учнів. Ми спланували, що можемо досягти цієї мети за допомогою насичення життя учнів українським імперативом, під яким ми розуміємо наші українські пісні, фільми, ЗМІ, продукти, наша історія, традиції, наші видатні українці та інше. Тобто, все те різноманітне українське, що дає можливість людині пишатися Батьківщиною, спонукає діяти, аби укріплювалася наша держава.

Ми оголосили конкурс «Ким і чим ми можемо пишатися» щодо пошуку українського імперативу у всесвітній павутині, метою якого є використання мережі Інтернет, популярного ресурсу серед учнівської молоді як засобу виховання українця. Учні отримали завдання протягом двох тижнів шукати в Інтернеті цікаві, сучасні, якісні, українські «продукти» (фільми, музика, товари, послуги, люди, інформаційні ресурси, розваги тощо). Свої знахідки учні приносили до соціального педагога. Протягом тижня працювало журі з числа батьків, вчителів, учнів та військовослужбовців.

Журі після тривалих обговорень оголосило наступні номінації: IT-сфера (ЕРАМ Україна – найбільша IT-компанія країни); спортсмени (Українські Отамани – команда боксерів); українське кіно («Гетьман» – український історико-драматичний фільм, знятий Валерієм Ямбурським за однойменним романом Віктора Веретенникова); медицина (Борис Тодуров, професор, заслужений лікар України, член-кореспондент НАМНУ, директор Інституту серця); музика (Океан Ельзи – український рок-гурт, вокалістом гурту є Святослав Вакарчук); державне підприємство (Державне підприємство «Антонов» – український авіабудівний концерн, що об'єднує конструкторське бюро, комплекс лабораторій, експериментальний завод та випробувальний комплекс, для розробки та сертифікації літаків); герой АТО (підполковник Денис Матюшко).

Далі один раз на тиждень ми разом з учнями переглядали та обговорювали відео, фільми, слухали музику тощо.

Інформаційну зустріч для учнів, батьків та педколективу на тему: «Завдання Збройних Сил України» провів офіцер Цивільно-військового співробітництва ЗСУ, де було акцентовано, що головним завданням участі Збройних Сил України під час проведення антитерористичної операції є захист життя, добробуту і спокою українських громадян, а також територіальної цілісності, свободи та незалежності нашої держави.

Третій етап нашої роботи передбачав організацію особистісного проектування, в основі якого лежав проект соціально-професійного зростання в межах актуального та потенційного майбутнього.

На уроці інформатики учні готували схеми та таблиці для презентації їхніх проектів. Учнів було розподілено на групи. За кожною групою закріпили вчителя, завданням якого було за потребою допомогти учневі в підготовці проекту «Мій життєвий шлях – крок за кроком». Зазначимо, що на цьому етапі важливе значення відіграють уміння школяра працювати самостійно. Проект розробляв кожен учень індивідуально, тому що в ньому відображено саме його життєвий шлях.

Виходячи з того, що проектуванням учні займалися в основному вдома, батьки отримали завдання вести карту спостережень. Самостійне проектування учнями майбутнього життєвого шляху відбувалося паралельно з проведенням соціальним педагогом з ними тренінгу формування адекватної самооцінки та впевненості.

Презентація проекту проходила в кілька етапів протягом тижня (залежно від кількості учнів, але за один раз не більше п'яти), час для презентації – сім-десять хвилин. Для ефективності роботи учням було запропоновано скористатися алгоритмом підготовки презентації, власне презентації та аналізу презентації [4].

Кожен з учнів презентував свою роботу великій аудиторії, яка складалася зі школярів, педагогічного колективу, батьків. У процесі презентації відбувається реалізація таких значимих для підлітка характеристик, як необхідність відстояти власну думку, свої цілі й інтереси, необхідність творчої мобілізації власних сил.

Упровадження розробленої нами соціально-педагогічної технології формування ціннісних орієнтацій учнів ЗОШ прифронтової зони засвідчило: у школярів сформовано навички толерантної поведінки; започатковано формування діяльного громадянина, який любить свою Батьківщину й бере активну участь у модернізації суспільства і держави; учнів умотивовано до активності у процесі влаштування власного самостійного життя.

Нас приємно вразило, що 73% школярів власне майбутнє пов'язують з рідним містом, громадою, регіоном. Тому, якщо дорослі зацікавлені у тому, щоб такий людський ресурс розвивав регіон в майбутньому, необхідно вже сьогодні створювати сприятливі політичні й соціально-економічні умови для молоді.

Наразі проблема формування ціннісних орієнтацій учнів загальноосвітньої школи прифронтової зони є актуальною та потребує подальшого дослідження й розробки ефективних змісту і технологій інтеграції молоді східноукраїнського регіону в освітній, соціально-економічний та політичний простір України.

Список використаної літератури

1. Ядов В. А. О диспозиционной регуляции социального поведения личности / В. А. Ядов. – М. : Академия, 1975. **2. Діти війни:** дослідження проблем дитинства в Україні за умов військової агресії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uire.org.ua/doslidzhennya/1738/>

- 3. Зверева І. Д.** Соціальна робота в Україні: [навч. посібник] / І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Харченко: [За заг. ред. : І. Д. Звереві, Г. М. Лактіонової]. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 256 с.
- 4. Матвиевский В. Я.** Востребованность школьника или как стать ресурсным / В. Я. Матвиевский. – М. : БИФ «Инновац. образ. центр», 2001. – 128 с.

Отрощенко Н. Л., Черныш О. О. Діяльність соціального педагога щодо формування ціннісних орієнтацій учнів у закладах загальної середньої освіти прифронтової зони

У статті розкрито особливості діяльності соціального педагога щодо формування ціннісних орієнтацій учнів у закладах загальної середньої освіти прифронтової зони. Розкрито сутність та особливості впливу збройного конфлікту на учнів та суспільство, сучасні підходи до визначення поняття «ціннісні орієнтації».

Схарактеризовано аксіологічні засади соціально-педагогічної підтримки формування ціннісних орієнтацій учнів прифронтової зони. Представлено головні доміанти національно-патріотичного виховання молоді.

Ключові слова: соціально-педагогічна підтримка, ціннісні орієнтації, особистісне проектування.

Отрощенко Н. Л., Черныш О. А. Деятельность социального педагога по формированию ценностных ориентаций учащихся в учреждениях общего среднего образования прифронтовой зоны

В статье раскрыты особенности деятельности социального педагога по формированию ценностных ориентаций учащихся в учреждениях общего среднего образования прифронтовой зоны. Раскрыта сущность и особенности влияния вооруженного конфликта на учеников и общество, современные подходы к определению понятия «ценностные ориентации».

Охарактеризованы аксиологические основы социально-педагогической поддержки формирования ценностных ориентаций учащихся прифронтовой зоны. Представлены основные доминанты национально-патриотического воспитания молодежи.

Ключевые слова: социально-педагогическая поддержка, ценностные ориентации, личностное проектирования.

Otroshchenko N., Chernysh O. Activities of the Social Teacher on the Formation of Value Orientations of Students in Institutions of General Secondary Education of the Front Zone

The article reveals the peculiarities of the activities of the social pedagogue concerning the formation of students' value orientations in the institutions of general secondary education of the front zone zone. The essence and peculiarities of the influence of armed conflict on students and society,

modern approaches to the definition of the concept of „value orientation” are revealed. The problem of forming the values of the student youth of the East of Ukraine is one of the key ones, since the system of values of personality determines human behavior throughout the life course, and therefore directly determines the near-successful or unsuccessful future of the region. The axiological principles of socio-pedagogical support for the formation of the value orientations of the students of the front-line zone are described. The main dominants of the national-patriotic education of young people are presented. The implementation of the socio-pedagogical technology developed by us for the formation of value orientations of students of secondary schools of the near-front zone has shown: skills of tolerant behavior have been formed in schoolchildren; the formation of an active citizen who loves his homeland and actively participates in the modernization of society and the state; students are motivated to be active in the process of establishing their own independent life.

Key words: socio-pedagogical support, value orientations, personal design.

Стаття надійшла до редакції 24.02.2018 р.

Прийнято до друку 01.03.2018 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Харченко С. Я.

УДК 314.04-053.6:316.485.26(477.52/.6)

С. В. Савченко, В. С. Курило

**МОЛОДЬ ЯК ЖЕРТВА НЕСПРИЯТЛИВИХ ЧИННИКІВ
СОЦІАЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ
НА СХОДІ УКРАЇНИ**

Особливості й темпи історичного розвитку України в другому десятилітті ХХІ століття настільки незвичайні, швидкоплинні й незрозумілі з точки зору їх перспективи, що це ставить у глухий кут представників багатьох суспільствознавчих наук. Історики, політологи, соціологи, економісти, аналітики в галузях політики, інформації, військової справи вивчають, теоретизують, прогнозують розвиток ситуації на сході України, але цілісної картини того, що відбувається, дотепер так і не було чітко представлено, і найближчим часом, мабуть, і не буде. Усе частіше зі сторінок наукових журналів, газет, у різних дискусіях на телешоу лунають заклики: «Донбас – це, перш за все, люди! Треба повертати людей, боротися не стільки за територію, скільки за розум, душі» тощо. Подібні заклики наскільки є справедливими, настільки ж і популістськими. При цьому, як генеральна мета вони можуть бути прийнятими, але, на наше переконання, їхня реалізація можлива лише в тому випадку, коли цим будуть займатися професіонали